

Stiltecentra¹

Justin Kroesen

Inleiding

In 1980 deden F.N.M. Nijssen en L. den Besten² voor het eerst systematisch onderzoek naar het functioneren van stiltecentra als fenomeen van religiositeit in een moderne verstedelijkte context. Gedurende de jaren zeventig waren op een aantal plaatsen in Nederland dergelijke centra ingericht, bijvoorbeeld het stiltecentrum Synagoge in Bergen op Zoom of de gebedsruimte op Schiphol. Den Besten behandelde in deze studie twintig voorbeelden van stiltecentra, waaronder vijftien in Nederland. Het betrof destijds een betrekkelijk nieuw fenomeen en zowel het aantal als de onderlinge variatie was beperkt. Nu, bijna twintig jaar later, kennen stiltecentra een bredere verspreiding in Nederland en treffen we ze aan in ziekenhuizen, scholen, kerken en uiteenlopende openbare ruimten. De laatste decennia hebben niet alleen een grote verspreiding laten zien, maar ook werd de filosofie achter de opzet en de inrichting van dergelijke centra in allerlei varianten verder uitgewerkt.

Ik wil in deze studie een beschrijving en waardering geven van stiltecentra zoals die voorkomen in verschillende sectoren en daarbij ingaan op diverse aspecten van toegankelijkheid, inrichting en gebruik. Vervolgens zal ik extra aandacht besteden aan de toepassing van kunst in stiltecentra.

Maar alvorens in te gaan op vragen omtrent vormgeving en functioneren is het belangrijk om na te gaan wat precies bedoeld wordt met de term 'stiltecentrum'. *Een stiltecentrum is een besloten ruimte waarin mensen zich kunnen terugtrekken om te bidden, te mediteren of om gewoon even stil te zijn.* Het is een ruimte voor ontmoeting met zichzelf, met een medemens, met God. De ruimte moet bewust als stiltecentrum zijn gebouwd of ingericht. Anders dan in een kapel worden er in een stiltecentrum normaalgesproken geen diensten gehouden. Een kleine kerk die in de praktijk als stiltecentrum fungeert valt dus buiten deze definitie. Bij voorkeur moet een stilteruimte te allen tijde vrij toegankelijk zijn voor de potentiële gebruiker, hoewel dit in sommige sectoren onmogelijk is. In de ruimte is een klein aantal stoelen neergezet, doorgaans niet meer dan tien tot vijftien. Tenslotte is een wezenlijk criterium natuurlijk dat het

¹ Dit onderzoek werd uitgevoerd op verzoek van de Bouw- en Restauratie Commissie van de Nederlandse Hervormde Kerk. Speciaal wil ik dr. Regn. Steensma danken voor zijn intensieve betrokkenheid bij de totstandkoming van deze studie. Daarnaast richt ik een woord van dank aan alle instellingen, kunstenaars en pastores die hun medewerking hebben verleend bij het verzamelen van gegevens over stiltecentra. Citaten in dit artikel zijn afkomstig uit gesprekken die in het kader van dit onderzoek werden gevoerd.

² F.N.M. NIJSSEN, L. DEN BESTEN: *In het centrum van de aandacht. Over Stiltecentra, Pastorale Winkels, Informatiecentra als vorm van missionaire dienst* ('s-Gravenhage 1980).

er stil is, om ruimte en gehoor te bieden aan persoonlijke gedachten.

1. Beschrijving in vier sectoren

1.1. Zorgsector

De eerste en belangrijkste sector waarbinnen we stiltecentra aantreffen is de zorgsector, bijvoorbeeld in ziekenhuizen, psychiatrische of psycho-geriatrische instellingen. Veel ziekenhuizen in Nederland beschikken reeds over een meditatiekamer of stiltekapel en uit reacties op dit onderzoek blijkt dat er in een groot aantal ziekenhuizen plannen bestaan om in de toekomst een ruimte voor dat doel in te richten. Juist in zorginstellingen, waar mensen voor ingrijpende keuzes staan en moeilijke beslissingen moeten nemen, waar bovendien vaak lang en onzeker moet worden gewacht, is een stiltecentrum een plek van welkome rust en stilte, van meditatie en bezinning. In de ziekenhuiswereld geldt dat de patiënt voortdurend object is. Object van onderzoek en van zorgbehandeling. Belangrijk is dat er voor de patiënt een plek is waar hij of zij tot zichzelf kan komen, over zijn of haar eigen wortels kan nadenken, subject mag worden. Daarom is het belangrijk dat een ruimte zeven dagen per week vierentwintig uur 'stiltecentrum' is. "Medische zorg is meer dan de productie van gezondheid", zo stelt Jack de Valk, die behalve architect ook rooms-katholiek pastor is in het Academisch Ziekenhuis te Utrecht, "de mens is méér dan een te repareren mechaniek". Van groot belang in een ziekenhuis is een goede bereikbaarheid en laagdrempeligheid van een stiltecentrum. In veel ziekenhuizen, bijvoorbeeld in het Academisch Ziekenhuis Leiden of in het O.L.V. Gasthuis te Amsterdam heeft men ervoor gekozen om het stiltecentrum op een centrale locatie in te richten. Gesitueerd in het zenuwcentrum van het ziekenhuis komen er iedere dag veel mensen langs, hetgeen zich vertaalt in een frequent gebruik. Anderzijds hangt het criterium voor een goed functioneren van stiltecentra niet primair af van het aantal bezoekers, maar veeleer van de mogelijkheid om te mediteren of een ander te ontmoeten in een gesprek.

Behalve ziekenhuizen beschikken ook sommige psychiatrische instellingen en tehuisen voor verstandelijk gehandicapten over een stiltecentrum. Hier is de situering van minder groot belang aangezien de doelgroep vaak voor langere tijd is opgenomen. In het Hendrik van Boeijen-Oord te Assen bijvoorbeeld is de stilteruimte ondergebracht in een afzonderlijk pastoraal centrum.

Een geheel andere situatie vereist de Nijmeegse Pompekliniek. In deze TBS-inrichting is het afgelopen jaar de meditatiekamer opnieuw ingericht. Geestelijk Verzorger A. van Hoboken vertelt dat het de bewoners niet is toegestaan zich vrij door het gebouw te bewegen in verband met ontsnapingspogingen of ongewenste contacten. Daarom is het stiltecentrum alleen op aanvraag en dan onder begeleiding van een staflid toegankelijk. Het pastoraal centrum van de kliniek is slechts drie dagen per week geopend.

1.2. Onderwijsinstellingen

Een tweede sector, waarin het stiltecentrum een flinke opmars maakt, wordt gevormd door de onderwijsinstellingen. Die kunnen variëren van een middelbare school tot een universiteit. De doelgroep binnen deze sector is van een geheel ander karakter dan in die zorgcentra. Het gaat hier om jonge mensen die werken aan hun toekomst. Belangrijk is, dat er temidden van de hoge studiedruk en de competitieve atmosfeer van de school of universiteit een rustpunt is gecreëerd, waar een leerling of student zichzelf mag zijn, even mag uitrusten of een tegenslag kan verwerken. De praktijk leert dat slechts een klein deel van de studenten gebruik maakt van de faciliteiten, maar ook hier geldt dat de kwantiteit nooit het eerste criterium mag zijn.

Een min of meer vaste groep leerlingen en leerkrachten van het Leeuwarder Comenius College komt iedere week bijeen voor een gebedsviering. Men neemt plaats in een kring rond een bos bloemen of een kunstobject en na een korte bijbellezing wordt het stil. In de ruimte, gesitueerd in de fietsenkelder van de school, is één hoek ingericht met tafels en stoelen voor werk- of gespreksgroepen.

Het stiltecentrum van Hogeschool Windesheim te Zwolle is gelegen in een afgesloten hoek in de centrale hal. Hierdoor is de ruimte weliswaar enigszins gehorig, maar tegelijk zeer toegankelijk. Drempelverlagend is de glazen deur die zorgt voor een atmosfeer van openheid naar buiten terwijl door dezelfde deur licht in de ruimte binnendringt.

In het uitgestrekte universiteitscomplex te Nijmegen is de meditatiekamer ondergebracht in de studentenkerk centraal op de campus. De bekendheid van dit stiltecentrum is gering volgens pastor Huismans, "maar", zo vervolgt hij, "iedere dag komen er wel één of twee bezoekers. Vooral in de tentamenperiode worden er vaak kaarsjes aangestoken".

Een algemeen probleem binnen de onderwijssector is het feit dat de openingstijden van de stiltecentra zijn gebonden aan die van school of universiteit.

1.3. Kerken

Stiltecentra van een geheel ander karakter en in aantal minder groot dan in de vorige twee sectoren treft men aan in een derde sector, die van de kerken. Van oudsher worden er bij katholieke kerken één of meer kapellen voor kleine diensten aangebouwd, een gewoonte die tot op de huidige dag is instandgebleven.

Deze kapellen, die eveneens dienst doen als devotieruimte of stiltecentrum, zijn van de kerkruimte afgescheiden en van buitenaf altijd toegankelijk. In protestantse kerken is dit verschijnsel, in dit verband ook wel dagkapel genoemd, de laatste decennia slechts spaarzaam doorgedrongen. Zo kreeg de hervormde kerk 'De Ark' te Amsterdam in 1960 een meditatiekamer die in verbinding staat met de kerkruimte en die aan circa tien stoelen plaats biedt. In de Haagse wijk Statenkwartier werd in 1993 de nieuwe Zorgvlietkerk ingebruikgenomen, waarin ook een stiltecentrum werd ondergebracht.

Een stiltecentrum voor een groter publiek is de gedachteniskapel in de Utrechtse Domkerk die in 1986 werd opengesteld; hier ontving men onlangs de

tweemiljoenste bezoeker. Eén van de straalkapellen van de kooromgang is als bezinningsruimte ingericht. Er zijn ongeveer acht zitplaatsen. Centraal aandachtspunt is een bronzen kruis uit 1965 van kunstenaar Carel Kneulman. In een vitrine wordt iedere week een heilige herdacht uit voorbije eeuwen of een inspirerend persoon in de wereld van vandaag. Reproducties van het gebed van de week kunnen worden meegenomen, waarvan volgens de medewerkers van het Pastoraat Open Dom veel gebruik gemaakt wordt.

In 'het Brandpunt', het gebouw van de oecumenische geloofsgemeenschap Zielhorst/Kattenbroek te Amersfoort, is een stiltecentrum ondergebracht. Als het gebouw geopend is, is het stiltecentrum toegankelijk voor de wijkbewoners. Een enkeling loopt er binnen om te mediteren. Volgens Pastor J. van Oord is het in de vakantieperiode opvallend drukker. De ruimte, gelegen achter de kerkzaal, wordt behalve als stiltekapel ook gebruikt voor pastorale gesprekken, voor de opening en afsluiting van vergaderingen en voor het wekelijkse avondgebed op donderdag. Soms functioneert het stiltecentrum als kapel, daar er af en toe ook kleine diensten plaatsvinden.

Een goed voorbeeld van een stiltecentrum in een kerk is de stilleruimte in de Haagse Zorgvlietkerk. Dit stiltecentrum is direct vanaf de straat bereikbaar en vormt een geheel met de omliggende woonwijken. Veel van de bezoekers blijken werkzaam te zijn in kantoren in de directe omgeving van de kerk en komen in de middagpauze voor een korte meditatie. Iedere vrijdagavond is er een gebedsbijeenkomst, die doorgaans bezocht wordt door een kleine vaste groep geïnteresseerden. Achterin de ruimte is er de mogelijkheid om een kaarsje aan te steken of een gebedsintentie op te schrijven.

1.4. (Semi-)openbare ruimten

Een grote pluriformiteit geeft de vierde sector te zien, die daardoor het karakter van een restcategorie draagt, namelijk die van de (semi-)openbare ruimten. De doelgroep van deze centra is vaak veel groter en minder homogeen dan die in de reeds besproken sectoren.

In het hart van winkelcentrum Hoog-Catharijne te Utrecht is een kleine kapel, die als stiltecentrum dienst doet, verbonden aan een inloopcentrum van Pax Christi Nederland. Het publiek wordt op het stiltecentrum attent gemaakt door middel van een infobord in de hal. Al in de jaren zeventig werden stiltecentrum en kapel geopend op initiatief van een aantal kerken in Utrecht. Het moest een centrum zijn waar niet enkel de harde zakelijkheid van alledag geldt, maar waar ruimte geboden is voor een persoonlijk gesprek of voor bezinning. Door het grote aantal passanten en de inmiddels opgebouwde bekendheid wordt van de faciliteiten opvallend veel gebruik gemaakt. Iedere dag is er een middagpauzedienst van een kwartier, geleid door dominees en pastores van verschillende gezindten. Dan houdt het stiltecentrum even op stiltecentrum te zijn en is de grens met de traditionele kapel feitelijk al bereikt.

In de transitruimte achter de douane op vliegveld Schiphol is een 'gebedsruimte/meditationroom' ingericht. De doelgroep is in de eerste plaats de komende en gaande reiziger, en anderzijds de staf van het vliegveld. Vanwege het internationale publiek moest deze kapel een ruimte zijn waar iedereen, vanuit

zijn of haar eigen cultuur, zich thuis voelt. Aan één van de wanden is een boekenrek bevestigd waarop religieuze literatuur uit alle culturen en in alle talen te vinden is.

2. Aspecten van inrichting

2.1. Ligging en bewegwijzering in het gebouw

Van groot belang voor een goed functioneren van een stiltecentrum is een gunstige ligging in het gebouw. Vooral in ziekenhuizen en openbare ruimten, waar mensen doorgaans voor korte tijd verblijven of enkel passeren, is het erg belangrijk dat het stiltecentrum op een centrale lokatie is ingericht of dat op zijn minst de bewegwijzering duidelijk is. De mogelijkheden voor een centrale plaatsing van een stiltecentrum in bestaande bouw blijken in de praktijk vaak beperkt. Pas bij een renovatie of nieuwbouw kan met een stiltecentrum rekening worden gehouden, zoals gebeurd is in het O.L.V. Gasthuis te Amsterdam. In het Groninger Martiniziekenhuis werd de meditatiekamer provisorisch ingericht in een afgetimmerde hoek van één van de gangen. Voor de nieuwbouw van dit ziekenhuis is een apart stiltecentrum gepland.

Het voordeel van een ligging in het hart van een gebouw, aansluitend bij de centrale hal, de receptie en de overige diensten, is duidelijk. De bereikbaarheid is groot vanuit verschillende gedeelten van het gebouw, hetgeen vooral in ziekenhuizen de drempel om er te gaan zitten verlaagt. Zo wordt het een stiltecentrum in de volle betekenis van het woord. Algemene nadelen van een centrale situering zijn de vaak dure vierkante meters, een verhoogde gehorigheid en het gevaar voor niet-gewenste bezoekers. Zo bleek dezelfde laagdrempelige stiltekapel van het O.L.V. Gasthuis te Amsterdam een uitstekende plaats voor de handel in verdovende middelen, rustig en ver weg van de politie. Op verschillende andere plaatsen werd het stiltecentrum van tijd tot tijd oneigenlijk gebruikt als vergaderruimte door medewerkers van het ziekenhuis.

Een voorbeeld van een goede strategische ligging is het stiltecentrum in het Canisius-Wilhelmina Ziekenhuis te Nijmegen. In de centrale ontmoeingshal met terrasjes en een eetgelegenheid ligt ook de kapel. In het Utrechtse Academisch Ziekenhuis is in het hart van het gebouw een ruime materiële plaats ingeruimd voor het immateriële, om te spreken met de woorden van geestelijk verzorger Jack de Valk. De situatie in Utrecht is uniek: De Valk heeft namelijk als architect in overleg met de bouwcommissie zijn eigen ruimte kunnen ontwerpen.

Goede bewegwijzering is vooral in openbare ruimten onontbeerlijk. Op Schiphol is hiervan helaas nog geen sprake. Dat een excentrische en/of slecht bewegwijzerde ligging zeker in ziekenhuizen een zeer miniem gebruik tot gevolg heeft, behoeft geen verder betoog. Pastor Koopmans vertelt dat er binnen de Dienst Geestelijke Verzorging in het Academisch Ziekenhuis te Groningen plannen bestaan voor verplaatsing naar een meer toegankelijke locatie. Alleen mensen die uit eigen beweging ernaar op zoek gaan blijken gebruik te maken van deze faciliteit.

In de onderwyssector speelt de locatie een minder grote rol. Voor

meditatiebijeenkomsten komen leerlingen bij elkaar in het stiltecentrum die in Leeuwarden (Comenius College) en in Breda (Hogeschool West-Brabant) is gelegen in een kelder onder het gebouw.

Bij stilteruimten in kerken is de drempel voor buitenstaanders vaak hoger door associaties bij het kerkelijke karakter van het gebouw. In de bovengenoemde Zorgvlietkerk te Den Haag speelt deze moeilijkheid minder een rol doordat het stiltecentrum meteen vanaf de straat toegankelijk is.

2.2. Toegankelijkheid en openheid

De toegankelijkheid van een stiltecentrum houdt nauw verband met de vormgeving van de entree. Een geheel dichte deur verhoogt de psychologische drempel om een ruimte binnen te gaan, terwijl een geheel transparante deur een 'etalage-gevoel' kan opleveren. Het mooist is daarom een entree waarin glas is verwerkt, ofwel in de deur zelf, ofwel in een raam ernaast.

Op bijzonder fraaie wijze is de deur van het stiltecentrum in het Academisch Ziekenhuis Leiden vormgegeven. Hiervoor is gebruikgemaakt van de techniek van glas-appliqué, die in kleuren en motieven aansluit bij het kunstwerk aan het plafond. Beide zijn ontworpen door kunstenaar Titia Ex. De deur straalt door het materiaalgebruik naar buiten openheid en toegankelijkheid uit, terwijl het kleurgebruik naar binnen een zekere geborgenheid geeft. In de deur zijn de symbolen aangebracht van enkele grote religieuze tradities, dit om aan iedereen met zijn of haar specifieke religieuze achtergrond ruimte te bieden.

Een voorbeeld van een dichte, massieve deur die als een hoge drempel werkt is de entree van het stiltecentrum in het Medisch Centrum Leeuwarden. De toegang is te gesloten zodat de bezoeker het gevoel krijgt inbreuk te doen op de privacy van de aanwezigen. Dat kan potentiële bezoekers weerhouden om er binnen te gaan. Een zelfde situatie kent het ziekenhuis 'de Baronie' te Breda. De zware en massieve deur wordt daarom door de geestelijk verzorgers iedere morgen opgezet. Een weinig effectieve poging om de toegankelijkheid te vergroten is gedaan in het stiltecentrum van 'de Breukelderhof', een psychogeriatrische instelling te Bennekom. Er is een bordje op de deur bevestigd waarop "niet storen" kan worden aangegeven.

Bij de uitvoering van de entree dient zorgvuldig rekening te worden gehouden met het beoogde publiek van het stiltecentrum. Zo is het van groot belang dat stiltecentra in ziekenhuizen toegankelijk zijn voor bedden en rolstoelen. Dat betekent dat deuren 1,10 meter breed moeten zijn en dat er geen drempels moeten worden aangebracht. In het ziekenhuis St. Jansdal te Harderwijk is de entree van het stiltecentrum op ingenieuze wijze geschikt gemaakt voor bedden doordat de scheidswand tussen de dubbele deuren en het eigenlijke stiltecentrum draaibaar gemaakt is.

2.3. Openingstijden en personeel

Zoals boven reeds is aangegeven verschillen de openingstijden van stiltecentra per sector. In onderwijsinstellingen zijn de tijden gebonden aan de openstelling van de school, en daardoor zijn deze stiltecentra in de weekends en de vakantieperiodes ontoegankelijk. In zorginstellingen worden de buitendeuren 's

nachts vaak wel afgesloten, maar is het stiltecentrum zelf 24 uur per dag bereikbaar. Deze ongelukkige situatie doet zich bijvoorbeeld voor in het Westeinde Ziekenhuis te Den Haag, waar een excentrisch gelegen stiltecentrum zelf altijd geopend is, maar zich bevindt achter deuren die 's nachts gesloten worden. Deze situatie is voor verbetering vatbaar. In sommige ziekenhuizen worden, bijvoorbeeld uit vrees voor diefstal, de deuren wel op slot gedraaid. Mijns inziens is een permanente openstelling van groot belang voor een goed functioneren van een stiltecentrum, waar patiënten of familieleden altijd terecht moeten kunnen voor persoonlijke rust en stilte en tijdens het onzekere wachten op en onder een operatie.

In veel stilteruimten ligt een verwijzing naar de pastorale dienst, die idealiter in de directe nabijheid te vinden is. In het Beatrix Ziekenhuis te Gorinchem is er een directe verbinding gemaakt tussen het stiltecentrum en de kamers van de geestelijke verzorgers. In Hoog-Catharijne is het pastoraal centrum gelegen naast de stiltekapel en beide zijn bereikbaar via dezelfde hal. Sommige pastores kiezen er terecht voor om geen pastorale gesprekken te voeren in het stiltecentrum zelf, dit omwille van de rust.

2.4. Sfeer en totaliteit van de inrichting

Zoals reeds is gezegd in de inleiding hebben vooral de laatste jaren een grote pluriformiteit laten zien, zowel wat de indeling van de ruimte als de inrichting betreft. Ieder stiltecentrum weerspiegelt een min of meer uitgedachte filosofie over de functie en het gebruik, en verraaft ook iets van het mensbeeld dat aan de inrichting van een ruimte ten grondslag ligt. Belangrijk in een zorginstelling is dat de inrichting niet mag herinneren aan de steriele atmosfeer van de kliniek. Dat betekent dat het stiltecentrum zich door middel van bijvoorbeeld vloerbedekking, wandbekleding en meubilair dient te onderscheiden van de noodzakelijke utilitaire ruimten als wachtkamers en ziekenzalen. Het is de moeite waard om te streven naar een ruimte waarin het noodzakelijke zo ver mogelijk is teruggedrongen. Stopcontacten, rookmelders of air-conditioning kunnen zeer storend werken.

In het Medisch Centrum Leeuwarden is het verkrijgen van een andere atmosfeer op fraaie wijze nagestreefd met drie wandkleden, 'Elementaire wortels' van kunstenaar Hannie Haak: "Ik heb gekozen voor de vier elementen: aarde, vuur, water en lucht. Ieder mens is hiermee verbonden, heeft hierin zijn wortels. Het ziekenhuis is echter bij uitstek een plaats waar een mens verstoken is van het contact met de elementen. Daarom zijn ze hier symbolisch, door middel van kleur en levend materiaal weergegeven". Het wandkleed bestaat uit drie handgeweven lappen, die tezamen een grote veelkleurige driehoek te zien geven.

Op meerdere plaatsen is getracht het stiltecentrum een eigen atmosfeer te geven, al is dit niet op alle plaatsen even goed gelukt. In het Dordrechtse Merwedeziekenhuis zijn in het stiltecentrum verschillende zitjes ingericht die doen denken aan een kantooruimte, terwijl het stiltecentrum van het IJsselland ziekenhuis te Capelle aan de IJssel associaties met een huiskamer oproept. Er is een grote zithoek gecreëerd met gemakkelijk meubilair rond een salontafel met een bos bloemen en wat lectuur. Op deze manier raakt het meditatieve karakter

van het stiltecentrum te veel op de achtergrond. De ruimte moet in de eerste plaats geschikt zijn voor bezinning en meditatie. In dit verband moet erop gewezen worden dat een stiltecentrum voldoende 'leegte' moet vertonen. Er moet worden gezocht naar een evenwicht tussen warmte en geborgenheid enerzijds en naar een zekere distantie ten opzichte van het alledaagse. Veel ontwerpers of pastores zijn geneigd het stiltecentrum in te vullen met allerlei symbolische voorstellingen en met devotionalia zoals iconen en bloemstukken, alsof een lege muur afschrikwekkend zou zijn. Een goed evenwicht treft men aan in het stiltecentrum in ziekenhuis 'de Baronie' te Breda. De muren zijn vrijwel leeg gelaten, waardoor de aandacht van de bezoeker sterk op het veelkleurige raam van glas-appliqué wordt gevestigd. Dit kunstwerk van Margriet Oomen is abstract en kan door iedere bezoeker zelf worden geïnterpreteerd. Door de steeds wisselende lichtval lijkt het raam als het ware te leven. Op het gebruik van kunst in stiltecentra zal in de volgende paragraaf uitvoerig worden ingegaan.

De sfeer wordt behalve door de inrichting ook sterk door de omvang bepaald. Gestreefd moet worden naar een ruimte die enerzijds over voldoende vrije ruimte beschikt, maar waarin de bezoeker anderzijds niet mag 'verdrinken'. De kleine stiltekapel in de Pompekliniek te Nijmegen is voor zijn doel iets te klein. Zeker als hier door verschillende personen tegelijk wordt gemediteerd, geeft het stiltecentrum een gevoel van opgesloten zijn. Dit kan nooit de bedoeling zijn van een meditatie ruimte. Erg belangrijk in dit verband is ook de aanwezigheid van ramen als een verbinding met buiten, met de wereld. In het Academisch Ziekenhuis te Groningen is het toch al klein uitgevoerde stiltecentrum (ca. 3,5 bij 7 meter) ook nog een inpandige, blinde ruimte. Dit geeft de gebruiker snel het gevoel geïsoleerd te zijn. Het tegenovergestelde effect is in het Utrechtse Academisch Ziekenhuis bereikt, waar bij de opzet van het stiltecentrum is gekozen voor één centrale open ruimte met daaromheen een aantal lagere zijruimtes. Zo wilde de architect het vertrouwde naast het gezamenlijke vorm geven. De grote, open ruimte kan door de gebruiker op zijn eigen wijze en volgens zijn eigen religieuze traditie worden ingevuld. De ruimte heeft een brede aandachtswand waarop een schildering 'Sursum corda' is aangebracht, waarvoor een zwart granieten blok is geplaatst. Eromheen staan ongeveer vijftig losse stoelen die voor liturgisch gebruik in allerlei vormen kunnen worden opgesteld. Wanneer de grote centrale ruimte niet in gebruik is voor (kleine) vieringen dan is er sprake van een lege hal die de bezoeker eerder vervreemdt dan uitnodigt om te gaan zitten. De leegte van een ruimte mag nooit de stilte overschreeuwen.

2.5. Lichtval

Zoals eerder al is aangegeven is licht- en ruimtewerking in een stiltecentrum bepalend voor de atmosfeer van de ruimte. Eén of meer ramen zijn wenselijk om de verbinding met de buitenwereld niet te verbreken. In het verlengde hiervan hoeven ook geluiden van de straat niet per definitie storend te zijn. Bij de plaatsing van de ramen verdient indirecte lichtval de voorkeur boven het harde licht dat direct naar binnen valt. In de stiltekapel van de kerk 'het

Brandpunt' te Amersfoort stroomt het daglicht indirect naar binnen vanachter de aandachtswand die, losstaand voor de buitenmuren, laatstgenoemde deels overlapt. De verbinding tussen beide wordt gevormd door een raam. Een fraai resultaat is de lichtinval van boven door een dakraam of een dakkoepel, hoewel dat in de context van een groot gebouwencomplex vaak moeilijk realiseerbaar is. In het Haagse Westeinde Ziekenhuis en in de kapel van het stiltecentrum in Hoog Catharijne zorgt een loodrechte lichtinval voor een aangename atmosfeer die rustig is voor het oog.

Een andere verwezenlijking van een fraaie lichtval is de bewerking van ramen met glastechnieken zoals glas-appliqué of glas-in-lood. In het ziekenhuis St. Jansdal te Harderwijk is het aandachtspunt een glas-appliqué van kunstenaar Ted Felen. Dit abstracte werk, dat de chaos en het licht voorstelt, ontvangt het licht via de grote koepel boven de centrale hal van het ziekenhuis. De gebruiker ziet door de glaswand vaag mensen zich in de hal bewegen zonder ze te nauwkeurig kunnen onderscheiden. Helaas was de lichtval voor het kunstwerk zelf niet optimaal, waardoor erachter spotlights moesten worden opgesteld. In de Haagse Zorgvlietkerk is een glaskunstwerk van kunstenaars Roeli Willekes geplaatst voor het grote raam waardoor het licht in de ruimte binnendringt. Het bevat een vlammend motief dat is geïnspireerd op het verhaal van de brandende braambos. Het kunstwerk plaatst de gehele ruimte in een aangenaam warm licht. Een derde toepassing is de lichtval komend van achter de rug van de gebruikers. In het Beatrixziekenhuis te Gorinchem is een reeks grote ramen geplaatst achter de zitplaatsen en tegenover de aandachtswand.

2.6. Meubilair

Een functioneel element, dat vaak niet de aandacht krijgt die het verdient is het meubilair in een stiltecentrum. Eerste vereiste voor bezinning en meditatie is de mogelijkheid om goed ontspannen te zitten. Een goede balans moet worden nagestreefd tussen enerzijds te hard en ongemakkelijk functioneel meubilair en anderzijds comfortabele stoelen of banken die zorgen voor een 'huiskamersfeer'. Daarbij speelt vaak ook nog een esthetisch element mee: een ontwerper zoekt aansluiting bij de vormgeving van de totale ruimte. In sommige ziekenhuizen, maar ook in kerken, is hetzelfde meubilair in het stiltecentrum toegepast als in de kerkzaal of de rest van het gebouw. Voorbeelden treft men aan in de stiltecentra van de Zorgvlietkerk te Den Haag en het Beatrix Ziekenhuis te Gorinchem. Het stiltecentrum dient zich echter van de overige utilitaire ruimten te onderscheiden. Dat 'anders zijn' wordt idealiter ook via de meubilering tot uitdrukking gebracht. Een tweede belangrijk aspect is de flexibiliteit van het meubilair. Mensen maken vanuit hun eigen achtergrond gebruik van het stiltecentrum en moeten die ook op hun eigen wijze kunnen 'invullen', moeten ermee uit de voeten kunnen. Daarom is het belangrijk dat stoelen of banken niet aan de vloer zijn bevestigd of te zwaar zijn uitgevoerd opdat ze kunnen worden verplaatst. In het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis Leiden is voldoende ruimte voor flexibiliteit in de opstelling van de stoelen. Een nadeel is echter het gewicht van de stoelen, waardoor het verplaatsen ervan voor veel patiënten problematisch is. Eveneens te zwaar zijn de betonnen krukjes in het

stiltecentrum van Hogeschool Windesheim te Zwolle. Hoewel speels neergezet is de flexibiliteit uiterst gering. In het Westeinde Ziekenhuis te Den Haag is gekozen voor lichte stoelen die de gebruiker wel veel stevigheid bieden, een goede en praktische oplossing. In het IJsselland Ziekenhuis te Capelle aan de IJssel is een zithoek gecreëerd. Het zitcomfort staat te sterk voorop en de banken zijn moeilijk te verplaatsen. In een aantal centra zijn specifieke kniel- of meditatiekrukjes neergezet, bijvoorbeeld in de stiltekapel van de Nijmeegse Pompekliniek. Deze kunnen gemakkelijk worden verplaatst en zijn zeer geschikt voor meditatiegroepen.

Met het oog op de flexibiliteit van het meubilair is het belangrijk dat niet de hele ruimte is gevuld met stoelen of banken. Hoewel dit geen onderscheidingscriterium is krijgt een ruimte vol met stoelen sneller het karakter en de sfeer van een traditionele kapel. In het aantal stoelen is een flinke variatie te zien tussen verschillende plaatsen. In het Martini Ziekenhuis te Groningen is slechts plaats voor twee bezoekers, in het Beatrix Ziekenhuis te Gorinchem voor vier. In andere plaatsen, zoals het Academisch Ziekenhuis Utrecht of de stiltekapel in Hoog Catharijne, staan circa vijftig stoelen opgesteld. Hiermee hebben we de grens tussen stiltecentrum en kapel misschien bereikt. Veel kapellen doen naast hun liturgische functie ook dienst als meditatie ruimte, wat de overgang vaak eerder vloeiend maakt dan abrupt.

Het liturgisch meubilair in een stiltecentrum mag de ruimte nooit bepalen. Ook als het stiltecentrum voor een speciale gelegenheid of op persoonlijk verzoek voor kleine vieringen wordt gebruikt dient een stiltecentrum een ander doel uit te drukken dan een traditionele kapel, namelijk individuele of groepsgewijze meditatie en bezinning. De voorkeur verdient licht uitgevoerd en functioneel meubilair. In het St. Jansdal Ziekenhuis te Harderwijk staat voor de glaswand een liturgische tafel van perspex, transparant materiaal dat voor dit doel erg geschikt is. Het stiltecentrum in het Westeinde Ziekenhuis te Den Haag is met een te zware marmeren altaartafel en een forse ciborie op een pilaar gemeubileerd, waardoor de ruimte te sterk het stempel draagt van een kleine kerk. In het Academisch Ziekenhuis te Utrecht staat een massief granieten blok dat pas een liturgische functie krijgt zodra het als zodanig wordt gebruikt. In het stiltecentrum fungeert het als visueel centrum in de grote open ruimte en wordt zo tot meditatie-object: een fraaie en doeltreffende oplossing.

2.7. Gedachtenisboek

In veel stiltecentra is een intentie- of gedachtenisboek neergelegd. Hierin kunnen mensen een gebedsintentie, een wens of een overpeinzing opschrijven. Het boek geeft mensen de mogelijkheid om van zich af te schrijven wat hen op het hart ligt. Daarnaast geeft het de lezer een beeld van een algemeen menselijke spiritualiteit, van existentiële ervaringen. Er wordt veel om genezing gevraagd door patiënten en naaste betrokkenen en vaak worden overleden dierbaren erin herdacht. Scholieren en studenten vragen om bijstand in examens. Lezing van het gedachtenboek in het stiltecentrum te Leiden leert dat ongeveer negentig procent van de inhoud religieus van aard is. Om de pure gebedsintentie te scheiden van de meditatieve gedachte overweegt men een tweede boek eraan te

leggen. In de Zorgvlietkerk te Den Haag wordt het gedachtenisboek iedere zondag naar de kerkdienst meegenomen en worden de intenties eruit gebruikt bij de voorbeden. Interessant is ook het gedachteboek in de stiltekapel op vliegveld Schiphol waar in alle talen gebeden en gedachten staan opgeschreven van komende en gaande passagiers. Logischerwijs is vlieg angst hierin een veel voorkomend thema.

2.8. Kaarsen branden

Net als in katholieke devotiekapellen bestaat er in veel stiltecentra de mogelijkheid om een kaarsje aan te steken, als teken van licht in een duistere periode of als intentie voor een vriend of familielid. Volgens de medewerkers van het Pastoraat Open Dom te Utrecht is er voortdurend grote belangstelling voor het branden van kaarsjes in de gedachteniskapel. Praktische overwegingen dienen te worden gemaakt bij het opstellen van een kaarsenstandaard. In het O.L.V. Gasthuis te Amsterdam kunnen kaarsen worden aangestoken op een ronde kandelaar bij een Russische Maria-ikoon. Problematisch is hier echter het kaarsvet dat op de vloerbedekking eronder drupt. Een groter probleem vormt vaak de rookmelder die in ziekenhuizen in iedere ruimte zijn voorgeschreven. Een zelfde probleem leveren de paaskaars en de Godslamp op. In het Medisch Centrum Leeuwarden moet de Godslamp 's nachts worden gedoofd, wat natuurlijk haaks staat op de intentie ervan.

2.9. Bloemen en planten

In veel stiltecentra zijn bloemen of planten geplaatst ter decoratie en tegen een steriele sfeer. In ziekenhuis St. Jansdal te Harderwijk is een plantenbak geplaatst als aandachtspunt ter inspiratie van de bezoeker. In de bak liggen stenen verspreid waarover een pompje in de toekomst water zal doen stromen. Dit symboliseert het levende water, bron waaruit alle leven ontspruit. Vaak worden in stiltecentra bloemen neergezet ter decoratie op of bij het centrale aandachtspunt. Soms bepalen deze bloemen de ruimte echter te sterk. In de stiltekapel van de kerk 'het Brandpunt' te Amersfoort staan her en der bloemen, waardoor de kapel letterlijk wordt 'ingekleurd'. Altijd moet bij de inrichting voorop staan dat in een stiltecentrum voldoende 'leegte' gewaarborgd blijft.

Bloemsierkunst is op een zeer fraaie manier toegepast in het stiltecentrum in het Academisch Ziekenhuis Leiden. Daar liep het afgelopen jaar een project "Bloemen spreken in stilte". Op een thema in overeenstemming met het liturgisch jaar werd iedere week door een aantal vrijwilligers onder begeleiding van Tini Brugge een bloemstuk vervaardigd en ter inspiratie van de bezoekers in het stiltecentrum geplaatst. De bloemstukken gingen vergezeld van gedichten of korte meditatieve teksten die de thema's verder uitdiepten. Nu eens werden stukken versierd met brood en granen, dan weer met herfstbladeren en pollen helmgras. De bloemversiering stond als één van de aandachtspunten opgesteld onder een glazen pyramide in één van de hoeken van de ruimte.

2.10. Lektuurhoek

Vaak is in een kast of op een plank wat materiaal ter lezing neergelegd. Dat kan een bijbel zijn of een gebedenboek, of, zoals in het Academisch Ziekenhuis Utrecht, de gezaghebbende geschriften uit de verschillende grote religieuze tradities. Naast de bijbel en de tenach, die de christelijke en joodse traditie vertegenwoordigen, staan er bijvoorbeeld ook de koran en de bhagavadgita. Helaas menen 'christelijke geloofsriders' die verzameling van tijd tot tijd te moeten zuiveren, zo vertelt pastor Jack de Valk. In het algemeen moet worden opgepast voor een spiritueel ratjetoe van tijdschriften en propagandamateriaal van specifieke denominaties. In de lektuurhoek ligt vaak ook een verwijzing naar de dienst geestelijke verzorging of de pastorale dienst. In het Academisch Ziekenhuis Leiden en in de Utrechtse Domkerk liggen er exemplaren van het gebed of thema van de week, die kunnen worden meegenomen. Bijbelvertalingen kunnen bovendien worden neergelegd op een aparte lezenaar of een liturgische tafel. In het ziekenhuis St. Jansdal te Harderwijk ligt een exemplaar van Rien Poortvliets "Hij was één van ons" opengeslagen op de tafel.

In de 'gebedsruimte/meditationroom' op vliegveld Schiphol ligt een groot aantal vertalingen van onder andere de bijbel en de koran, wat goed aansluit bij de breedte van de doelgroep: reizigers uit alle hoeken van de wereld.

2.11. Teksten

In een klein aantal stiltecentra is gebruik gemaakt van teksten. Een expliciet voorbeeld van een tekst is een ingemetselde tekststeen in de muur rechts van de glaswand van het ziekenhuis St. Jansdal te Harderwijk. Op deze forse marmeren steen, die na de bouw op verzoek van het bestuur is aangebracht, staat geschreven: "En zij brachten tot Jezus allen, die kwalijk gesteld waren, met verscheidene ziekten en pijnen bevangen zijnde. Matth. IV:24." De dienstdoende pastor verklaarde niet gelukkig te zijn met deze zo expliciet bijbelse tekst. Boven de kaarsenstandaard in de stiltekapel van de Zorgvlietkerk te Den Haag is een meditatieve tekst opgehangen afkomstig uit de kathedraal van Gloucester (Engeland), geïnspireerd op de symboliek van een kaars.

Ook in de stiltecentra van het ziekenhuis 'de Baronie' te Breda en het Academisch Ziekenhuis te Leiden bestaan er plannen om een meditatieve tekst aan te brengen aan de wand. In Leiden denkt men een passe-partout met daarin wisselende meditatieve teksten op te hangen om te beantwoorden aan de steeds wisselende populatie van het ziekenhuis. In Breda zal een soort drieluik worden aangebracht met daarop een gedicht van de Chileense dichter Pablo Neruda. De tekst zal in sierlijke, bijna onduidelijke letters worden geschreven, zodat de bezoeker niet wordt 'gedwongen' om de tekst te lezen. Dit geldt in het algemeen: een tekst kan een goede meditatieve inhoud hebben, maar mag in de ruimte niet te overheersend zijn.

2.12. Overige aspecten van de inrichting

Het interieur van een stiltecentrum dient niet alleen te beantwoorden aan criteria van efficiëntie en esthetica maar dient ook gericht te zijn op de gebruikers. De doelgroep hangt geheel af van de context waarbinnen een meditatie ruimte functioneert. Zo moet het stiltecentrum van een psycho-geriatrische instelling zijn ingericht met het oog op een doelgroep van een geheel andere aard dan het stiltecentrum van een school voor middelbaar onderwijs. Die verschillen kunnen naar voren komen in de vormgeving en sfeerwerking van een ruimte; modern en dynamisch, dan wel rustgevend. Ook symboliek en levensbeschouwelijke invulling dienen zo nauw mogelijk bij de beoogde doelgroep aan te sluiten.

In het stiltecentrum van 'de Breukelderhof' te Bennekom, is gebruikgemaakt van expliciet bijbelse motieven en bovendien is er de mogelijkheid om cd's te draaien met geestelijke of klassieke muziek. In de meditatie ruimte van de Nijmeegse studentenkerk is een gebroken kruis op de grond uitgelegd, gemaakt voor Aids Memorial Day door Kees Anthonissen in 1992. Aids staat bij uitstek voor het lijden van de mensheid in onze tijd.

In het Hendrik van Boeijen-Oord, een inrichting voor verstandelijk gehandicapten te Assen, zijn in het stiltecentrum verschillende themata aanschouwelijk gemaakt voor de bewoners. Op een enigszins verhoogd podium worden afwisselend verschillende voorwerpen neergezet, bijvoorbeeld een paar stenen of een pluche knuffeldier. In een kastje in de hoek is een muziekinstallatie geplaatst waarop door de pastores rustgevende muziek kan worden gedraaid. In de kerk 'het Brandpunt' te Amersfoort is een langdurige discussie gevoerd over de inrichting van het stiltecentrum. Aan de inkleding is de uiteenlopende achtergrond van de gemeenteleden af te lezen. Zo wordt in de muur rechts de hostie bewaard in een tabernakel. Daarnaast ligt een opengeslagen bijbel.

2.13. Vandalisme

Helaas blijven ook stiltecentra niet verschoond van vandalisme. Op verschillende plaatsen hebben pastores ervaring met diefstal of vernieling. Hierboven is reeds opgemerkt dat een stiltecentrum in Amsterdam de ideale plaats voor een drugsdealer bleek te zijn. Vooral kunst blijkt vandalisme-gevoelig te zijn en van de lectuurplank verdwijnt geregeld materiaal. Uit het stiltecentrum in het Academisch Ziekenhuis Leiden werden decoratieve figuurtjes van het kunstwerk aan het plafond afgebroken. In de kapel van het Westeinde Ziekenhuis te Den Haag werd de ciborie opgebroken, waarna de pastor het deurtje heeft afgesloten met een potsierlijk hangslot. In dezelfde ruimte werd brand gesticht, nota bene met behulp van de Godslamp. In 'de Baronie' te Breda heeft men besloten de statenbijbel met een ketting aan de tafel te bevestigen. In het Academisch Ziekenhuis Utrecht wordt ieder gestolen boek geduldig vervangen.

Er is weinig effectief tegen dit vandalisme te ondernemen, temeer daar de privacy van de gebruiker gewaarborgd dient te blijven. Meer toezicht, voor zover mogelijk, is slechts ten dele een oplossing. Geen oplossing in ieder geval is het beperken van de openingstijden, zoals gebeurde in het Tilburgse St. Elisabeth Ziekenhuis, waar het centrum om 21.00 uur wordt afgesloten. Deze maatregel schaadt de primaire functie van het stiltecentrum te veel.

maatregel schaadt de primaire functie van het stiltecentrum te veel.

3. De toepassing van kunst in stiltecentra

Van oudsher heeft men in kerken en kapellen beeldende kunst aangebracht, zoals muurschilderingen, houtsnijwerk en gebrandschilderde ramen. Kunst kan veel bijdragen tot een goede sfeerwerking van een ruimte en heeft dikwijls een symboolwaarde. Het kan bepaalde gedachten oproepen of een meditatieve atmosfeer opwekken. Ook is in een aantal stiltecentra gebruik gemaakt van (moderne) beeldende kunst. Vaak speelt kunst een rol in het ontwerp van de inrichting, terwijl kunst ook kan dienen als centraal aandachtspunt. Dan fungeert een kunstwerk als startpunt voor meditatie en bezinning. Een goed voorbeeld van een dergelijke toepassing van kunst was de meditatiekamer in het kerkelijk centrum 'de Regenboog' te Leeuwarden, ontworpen door architect Alberts in 1971. Tegenwoordig is het gebouw in gebruik als wijkcentrum. Daar werd alle aandacht gevestigd op een reeks concentrische cirkels rond een grillige klomp van rood glas. Dit verleende de ruimte een mystiek getinte atmosfeer van rust en toewijding.

Een goede toepassing van kunst stelt een aantal eisen aan een stiltekamer. Het stiltecentrum moet over voldoende ruimte beschikken om een kunstwerk goed tot zijn recht te laten komen. Voorts moet kunst op een gunstige plaats in het stiltecentrum worden gerealiseerd. Een slechte plaatsing van een kunstwerk als centraal aandachtspunt is bijvoorbeeld naast de entree, waardoor de gebruiker zich niet optimaal kan concentreren. Helaas is dit in sommige gevallen wel gebeurd, bijvoorbeeld in het O.L.V. Gasthuis te Amsterdam of het Beatrix Ziekenhuis te Gorinchem.

In stiltecentra kan een breed scala aan kunstvormen worden toegepast. Enkele daarvan zal ik aan de hand van voorbeelden bespreken.

3.1. Indeling naar kunstvorm

Schilderkunst

In verschillende stiltecentra zijn schilderijen aan de wand bevestigd of schilderingen op de muur aangebracht. Het kan een traditioneel icoon betreffen, maar ook diverse vormen van moderne schilderkunst die iets uitdrukken van een hedendaagse spiritualiteit.

Orthodoxe Maria- of Christus-iconen zijn op vele plaatsen aangebracht, bijvoorbeeld boven een kandelaar maar ook centraal aan de aandachtswand, zoals in de stiltekapel van het O.L.V. Gasthuis te Amsterdam. In het Academisch Ziekenhuis Utrecht vertegenwoordigt een Maria-icoon de oosterse orthodoxie in de christelijke gebedshoek. Aan een zuil links van de liturgische tafel en de tabernakel in de stiltekapel van het Westeinde Ziekenhuis Den Haag is een met email bewerkte koperen triptiek bevestigd voorstellende Maria met kind. In het stiltecentrum bij de Zorgvlietkerk te Den Haag zijn twee meer abstracte schilderijen aangebracht op een groot glaskunstwerk voor het grote raam en een kleiner werk aan de wand. Een grote abstracte schildering is aangebracht op de 'aandachtswand' in de grote open ruimte van het stiltecentrum

van het Academisch Ziekenhuis Utrecht. Het kunstwerk draagt de naam 'Sursum corda', verheft uw hart. Ook in het Bredase ziekenhuis 'de Baronie' bestaan plannen om een grote schildering op de muren aan te brengen.

Het gevaar bestaat wel dat een ruimte te druk wordt en er van het kunstwerk eerder een agressieve dan een rustgevende sfeer uitgaat. Aan de wanden in de lagere omgang van het stiltecentrum in het Academisch Ziekenhuis Utrecht worden van tijd tot tijd wisselexposities gehouden. Ook in de stiltekapel van de kerk 'het Brandpunt' te Amersfoort hangen rails aan de muren waaraan schilderijen kunnen worden tentoongesteld. Zeker in een kleine ruimte zoals in Amersfoort is dit af te raden, daar een stiltecentrum nooit het karakter van een expositieruimte mag krijgen.

Sculpturen

Een tweede kunstvorm die zijn functie kan hebben in een stiltecentrum is de beeldhouwkunst.

In de Pompekliniek te Nijmegen, een TBS-inrichting, staat in het stiltecentrum een sculptuur opgesteld in marmer en messing van kunstenaar Herman Bartelds. Ze draagt de naam 'De ontmoeting', daar verticale en horizontale lijnen bij elkaar komen en een beweging naar de aarde maken. Het werk roept associaties op met een kruis, een doopschaal, of met de vleugel van een engel. Van dezelfde kunstenaar staat in de kapel ernaast een fraaie plastic, 'De verankering'. Ze is vervaardigd uit messing en steen. Aan de voorzijde is de steen opengewerkt met cirkels die zich concentreren rond het knooppunt van het T-teken in messing. De steen wordt als het ware 'omarmd' door het teken dat associaties oproept met het christelijke kruis.

Een wandsculptuur 'Ontmoeting' van Jelle Mosselman is bevestigd tegen de aandachtswand in het stiltecentrum van het Leeuwarder Comenius College. Ze beeldt twee mensen uit die elkaar geleidelijk naderen.

Verspreid in het stiltecentrum van het Beatrix Ziekenhuis te Gorinchem staan koper- en messingsculpturen van Alphons van Leeuwen. Interessant is dat in de gang naast het stiltecentrum een zuil staat opgesteld die uitloopt in een bloem. Uit de zuil lijkt water naar buiten te stromen. Dit kunstwerk fungeert als een uitnodiging om binnen te gaan, doet de passant een glimp opvangen van wat er binnen gebeurt. Centraal in de meditatie ruimte staat een messingsculptuur voorstellende een duif die in zijn eigen veren pikt. Aan de wand hangt een groot cirkelvormig meditatieobject in koper en polycarbonaat. Het wekt de suggestie van een zon. In het centrum lijkt een gestileerde crucifix te zijn weergegeven. Het koperwerk is doorboord met 16.000 gaatjes, wat het werk een zekere transparantie geeft. De symboliek is geïnspireerd op de christelijke en de boeddhistische traditie.

Het centrale aandachtspunt in de meditatie ruimte van de Nijmeegse studentenkerk is een massieve steenklomp, een elementaire sculptuur.

In de stiltekapel van het Academisch Ziekenhuis te Maastricht is het liturgisch meubilair kunstzinnig vormgegeven. Een beeldhouwde tabernakel vormt met de piëdestal een duidelijk aandachtspunt.

Textiel

Wandkleden fungeren in enkele stiltecentra als (centraal) aandachtspunt. Hierboven zijn reeds de drie wandkleden van Hannie Haak in het Medisch Centrum Leeuwarden ter sprake gekomen. In de stiltekapel van 'het Brandpunt' te Amersfoort is een wandkleed opgehangen van Willy Pennings uit Delft. Zij ontwierp vier verschillende kleden, naar de hoofdkleuren van het kerkelijk jaar. In haar werk is veel symboliek verwerkt met thema's als: 'pelgrims onderweg', 'in de crisis ontstaat de hoop', 'vanuit het donker naar het licht'.

Glaskunst

Reeds vanaf de Middeleeuwen worden glaskunstwerken toegepast in sacrale ruimten. Glaskunst is in verscheidene stiltecentra doeltreffend toegepast, enerzijds ter verfraaiing van de ruimte en de sfeerwerking, anderzijds ter inspiratie als aandachtspunt. In de meditatiekamer van Geestelijke Gezondheids Zorg Midden-Brabant te Tilburg valt het licht binnen door een grote raampartij met glas-appliqué. In ziekenhuis Gooi Noord te Laren bestaat de zijwand naast de tabernakel uit een glaskunstwerk in blauw en wit.

In het stiltecentrum van ziekenhuis 'de Baronie' te Breda fungeert het bovengenoemde glas-appliqué van Margriet Oomen als aandachtspunt. Door de steeds wisselende lichtval werkt het raam erg sfeerversterkend.

In het ziekenhuis St. Jansdal te Harderwijk is een glaswand van Ted Felen het aandachtspunt, met als thema de chaos en het licht. "Mijn uitgangspunt en belofte was: het pogen bieden van hulp, troost, bezinning. Het komen via bidden tot rust en overgave. Helaas ligt het niet in mijn vermogen om via mijn werk 'genezing' te kunnen bewerkstelligen." aldus Ted Felen.

Glaskunst is een zeer doeltreffende kunstvorm voor meditatie. Het bepaalt de sfeerwerking van een ruimte en lijkt te leven door een speelse lichtval.

3.2. Abstracte kunst als startpunt voor meditatie

In stiltecentra is een breed scala aan kunst toegepast in een glijdende schaal van figuratief naar abstract. Er kan bijvoorbeeld worden gekozen voor zuiver figuratieve kunst, waardoor de toeschouwer in zekere mate door de kunstenaar wordt gestuurd in zijn gedachten. Zo kan de kunstenaar een bepaalde boodschap (te) expliciet overbrengen, zodat de esthetische waarde soms naar de tweede plaats verschuift. Dit gebruik van kunst treft men veelal aan in stiltecentra van een specifieke religieuze signatuur die ook vaak fungeren als (dag)kapel.

Abstracte kunst laat veel van de invulling over aan de toeschouwer zelf. Dit kunstgenre dient als startpunt voor meditatie, geeft een aanzet tot bezinning, maar kleurt die niet van tevoren in. Abstracte kunst is vaak geïnspireerd op universele thema's zoals de vier oerelementen, het licht of op algemeen existentiële thema's als verdriet, angst of blijdschap. Er kan van een abstracte kleurencompositie een rustgevende werking uitgaan.

In een meditatieve ruimte kan abstracte kunst uitstekend een integrerend element vormen waardoor de bezoeker wordt uitnodigd tot mijmering, tot bezinning en tot meditatie en zo misschien even kan ontsnappen aan de drukte en

de onzekerheid van het bestaan. Abstracte kunst creëert een open sfeer, waarin mensen met allerlei verschillende achtergronden zich thuis kunnen voelen.

Een geslaagde uiting van abstracte kunst is te vinden in het Academisch Ziekenhuis te Utrecht. De eerder reeds ter sprake gekomen aandachtswand 'Sursum corda' in het stiltecentrum aldaar is een abstracte muurschildering met een fel rood centrum dat naar links en rechts in zachtere tinten wegebt. Het is een goed voorbeeld van kunst, die oproept tot bezinning en die een individuele interpretatie toelaat. Deze ruimte is niet van tevoren in termen van een bepaalde religieuze of levensbeschouwelijke denominatie 'ingekleurd'. Pastor Jack de Valk vertelt: "We hebben gezocht naar een uitstraling, een sfeer die met de ervaringen en belevingen (juist ook de religieuze) van de mens te maken heeft.(...) Na iedere samenkomst worden de liturgica opgeruimd en staat de ruimte weer open voor iedere individuele interpretatie of bezinning."

Zeer opvallend is de toepassing van moderne abstracte kunst in het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis Leiden. Het centrum heeft een driehoekig grondplan en kent geen centraal aandachtspunt. Dit laatste is een bewuste keuze geweest, omdat iedere bezoeker iets van zichzelf in het stiltecentrum moet kunnen vinden en herkennen, aldus dominee Ch. Schokker, geestelijk verzorger. Aan het plafond is een voorstelling aangebracht, een kunstwerk van Titia Ex. Vanuit een centrale blauwe bol verspreiden zich een aantal grillige lijnen met een organisch karakter langs het oppervlak. Om de halve bol bevindt zich een messing ring waarop de vier windrichtingen door kleine salamanderfiguurtjes worden aangegeven. De bezoeker kan zijn gedachten als het ware laten meevoeien met het zacht golvende lijnenspel. Er gaat van het kunstwerk een vreedzame en rustgevende werking uit en het wordt volgens ds. Schokker door de bezoekers zeer gewaardeerd, hoewel een enkeling het als te druk beoordeelt. De deur sluit aan bij het kunstwerk aan het plafond. Het is een glas-appliqué ontworpen door dezelfde kunstenares, Titia Ex. Aan de buitenzijde van de deur is in reliëf een windroos aangebracht. Het materiaal roept een zekere optische zwaarheid op van metaal, messing en neon-buizen.

In de voorgaande paragraaf heb ik kort gewezen op het gebruik van kunst in de Zorgvlietkerk te Den Haag. Het centrale aandachtspunt in het stiltecentrum is een constructie, bestaande uit grote beschilderde perspex platen, die geplaatst is voor het grote raam. De constructie wekt de suggestie van een opengeslagen boek. Het daglicht valt door de schildering naar binnen in de ruimte. Dit kunstwerk, vervaardigd door kunstenares Roeli Willekes, vertoont warme kleuren, overlopend van rood naar geel, doorwerkt met een vlammotief. Het is geïnspireerd door het verhaal van het brandende braambos. Aan de wand hangt een kleinere abstracte voorstelling op perspex van dezelfde kunstenares die tendeert naar een kruisiging.

De drie abstracte wandkleden in het stiltecentrum van het Medisch Centrum Leeuwarden zijn vervaardigd door Hannie Haak: "De driehoek verbindt de drie lappen, maar is zelf ook symbool voor eenheid, evenwichtigheid. Tegelijk kun je er een pijlvorm, richtingwijzend naar het licht, in zien."

3.3. Inhoudelijke aspecten

Zoals reeds ter sprake kwam in de voorgaande paragraaf kan een kunstenaar via figuratieve kunst een duidelijke boodschap overbrengen, terwijl abstracte kunst meer aan de eigen interpretatie overlaat. Een inhoudelijke indeling parallel hieraan kan worden gemaakt van expliciet bijbelse of christelijke tot universeel-menselijke motieven.

Bijbelse motieven in hedendaagse stiltecentra zijn betrekkelijk schaars. In de psycho-geriatrische inrichting 'de Breukelderhof' te Bennekom treft men in het stiltecentrum een glaskunstwerk aan van Ted Felen. Het stelt een broedende kip voor, een beeld van warme zorg. De voorstelling is geïnspireerd op een tekst uit Mattheüs 23: "Gelijk een hen haar kuikens onder haar vleugels vergadert". Naast de entree is een smal glas-in-loodraam geplaatst van een korenaar. Eronder staat geschreven "Psalm 72 v. 16", waar staat: "Een overvloed van koren zij in het land". Aan de west- en oostwand van het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis Maastricht hangt een aantal gouaches van Pieter Defesche rond het thema van het lijden van Jezus en de mensheid in het algemeen.

Algemeen christelijke symboliek komt vaker in de kunst naar voren, soms tot in het overdrevene. Zo heeft kunstenaar Alphons van Leeuwen in zijn ontwerp voor het stiltecentrum van het Beatrix Ziekenhuis te Gorinchem veel christelijke symbooltaal verwerkt. In de muur tussen stiltecentrum en de gang zijn vier kleine raampjes ingemetseld, die staan voor de vier evangeliën. De Godslamp is geplaatst op een driepoot, verwijzend naar de Goddelijke Drieëenheid. In het centrum van de ruimte staat een messing vogel opgesteld. Het stelt een duif voor die in zijn eigen veren pikt: het beeld van iemand die met zichzelf bezig is. De duif is het symbool van vrede en gerechtigheid, ontdekker van nieuw land in het verhaal van Noach. Meer acceptabel is een ander werk van dezelfde kunstenaar, dat fungeert als centraal aandachtspunt. Op deze wandsculptuur, een groot werk van koper en polycarbonaat, is in het midden een gestileerde crucifix te zien en ernaast lopen twaalf transparante stroken naar beneden: volgens van Leeuwen de stromen van gerechtigheid.

Het bekendste christelijke symbool, het kruis, is in zeer veel stiltecentra verwerkt. In de kapel van de Nijmeegse Pompekliniek is een kruis geplaatst achter het liturgische centrum. Dit kunstwerk van Herman Bartelds is uitgevoerd in messing en steen. Behalve symbool voor Jezus' kruisdood is een kruis voor de kunstenaar ook de ontmoeting van horizontale en verticale lijnen en krachten. Het kruispunt heeft hij verlaagd, dichterbij de aarde gebracht. "In onze tijd is het misschien belangrijk om de spiritualiteit van mensen meer naar de aarde te richten, zorg voor het milieu en het voortleven op aarde", aldus Herman Bartelds. Een bronzen kruis hangt in de gedachteniskapel in de Utrechtse Domkerk. Het fungeert als centraal aandachtspunt en is in 1965 vervaardigd door Carel Kneulman voor de verzoeningskerk in het voormalig concentratiekamp Dachau. Het is daar echter nooit geplaatst. Na veel omzwervingen kreeg het in 1980 een plaats in de gedachteniskapel. Het is een grillig gevormd, gebroken kruis. De linkerarm is langer dan de rechterarm en is van het kruis gescheiden. Pim van Dijk ontwierp voor de stiltekapel van de kerk 'het Brand-

punt' in Amersfoort een houten kruis dat zondags als processiekruis de kerkzaal in- en uitgedragen kan worden. In de kerkzaal kan het geplaatst worden in een groter kruis. Als de kerkzaal leeg is, is het grote kruis ook leeg. De kunstenaar wil duidelijk maken dat allen mededragers van het kruis zijn en dat zij tijdens de viering één kruis, één lichaam vormen.

In een groot aantal stiltecentra treft men iconen aan, soms ter decoratie van de wanden, soms ook als centraal aandachtspunt, zoals bijvoorbeeld in het stiltecentrum van het O.L.V. Gasthuis in Amsterdam. De orthodoxe iconografie lijkt sterk te appelleren aan een behoefte aan mystieke geloofsbeleving.

Algemeen-menselijke motieven betreffen bijvoorbeeld de vier natuurelementen of thema's als licht of hoop. Voor het glas-appliqué in de stiltekapel van ziekenhuis 'de Baronie' te Breda kreeg Margriet Oomen het verzoek om iets te maken met daarin de elementen water, lucht, vuur en aarde. Oomen: "Ik wilde in ieder geval geen precies herkenbare elementen. Bijvoorbeeld geen vlammetje voor vuur of een wolkje voor lucht. Belangrijker vind ik het totaalbeeld; de kleuren, de vorm, maar vooral de sfeer die mijn werk uitstraalt. Zo'n glasraam moet voor mij een bepaalde mystiek hebben. Hoewel het abstract is, heeft het tevens iets landschappelijks. Door de steeds wisselende lichtval leeft zo'n raam ook. Ik heb geprobeerd iets te maken waar mensen graag naar kijken en waar iedereen zijn eigen invulling aan kan geven."

Conventioneler zijn de vier natuurelementen verwerkt in het stiltecentrum van het IJsselland Ziekenhuis te Capelle aan de IJssel. Daar hangen aan de wand vier thematische aquarellen van lucht, vuur, water en aarde. Het stiltecentrum in Streekziekenhuis Koningin Beatrix te Winterswijk draagt een algemeen karakter. Centraal motief in deze ruimte is 'water', wat tot uitdrukking komt in onder andere een fontein en een wandkleed. Boven de kaarsenstandaard in het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis te Leiden is een glas-appliqué aangebracht van Titia Ex. Deze is samengesteld uit een kruis, en duif en een hart als tekenen van hoop, geloof en liefde. Ted Felen vervaardigde voor het stiltecentrum in het St. Jansdal Ziekenhuis te Harderwijk een glasraam met als thema: de chaos en het licht. Dit is christelijk in te vullen, bijvoorbeeld als God-Satan, maar ook met begrippen als gezondheid-ziekte, leven-dood, dag-nacht, enzovoorts.

Het centrale aandachtspunt in het stiltecentrum van de studentenkerk te Nijmegen is een grillig, massief rotsblok. Deze grijze steenklomp, wit dooraderd, fungeert als een natuurlijk meditatief medium. Ernaast is op de vloer een zogenoemd 'aidskruis' uitgelegd, bestaande uit een marmeren sculptuur op een roestige ijzeren balk. Kees Anthonissen maakte dit kunstwerk in 1992 naar aanleiding van zijn ervaringen als *buddy*, begeleider van een terminale aidspatiënt. De sculptuur stelt twee mensen voor die naast elkaar liggen. Aids is vooralsnog onoplosbaar en staat als het ware model voor modern menselijk lijden.

4. Islamitische gebedsruimten

De laatste jaren heeft het pastoraat een groeiende belangstelling laten zien voor de islam. Ook stiltecentra dienen de veelkleurige levensbeschouwelijke kaart van Nederland anno 1997 te weerspiegelen. Op sommige plaatsen is een aparte gebedsruimte ingericht, elders is een mihrab, een gebedsnis, in het ontwerp opgenomen. In een paar stiltecentra, onder andere in het Martiniziekenhuis te Groningen en de gebedsruimte op de luchthaven Schiphol trof ik windroosjes aan, aangebracht op de vloer of aan het plafond. Dit met het oog op de oriëntatie voor de salaats, het rituele gebed.

Een geheel afgescheiden gebedsruimte voor moslims is ingericht in het Academisch Ziekenhuis Leiden, direct tegen het stiltecentrum. Bij het ontwerp is aansluiting gezocht bij de oosterse sfeer en bouwtraditie, getuige de vormgeving van de fraaie toegangsdeur. Binnen is de feitelijke gebedsruimte afgescheiden van de plaats voor de rituele reiniging. De gebeden worden gelezen op een podium met een katoenen tapijt. Ernaast is een plekje voor de koran. Volgens dominee Schokker van de Dienst Geestelijke Verzorging wordt de ruimte vooral op vrijdag intensief gebruikt. In de stilteruimtes van het Academisch Ziekenhuis Utrecht en het Canisius-Wilhelmina Ziekenhuis te Nijmegen is een aparte hoek ingericht als gebedsruimte voor moslims. In overleg met de imam heeft de Dienst Geestelijke Verzorging van het Utrechtse Academisch Ziekenhuis de gebedsruimte in één van de hoeken van het stiltecentrum ingericht. Bewust is ervoor gekozen om verschillende vormen van spiritualiteit naast elkaar een plaats te geven in de lagere omgang rond de centrale open ruimte. Zo kan het gezamenlijke tegelijk met het individuele vorm worden gegeven. Dit wordt door de gebruikers opvallend genoeg als vanzelfsprekend ervaren.

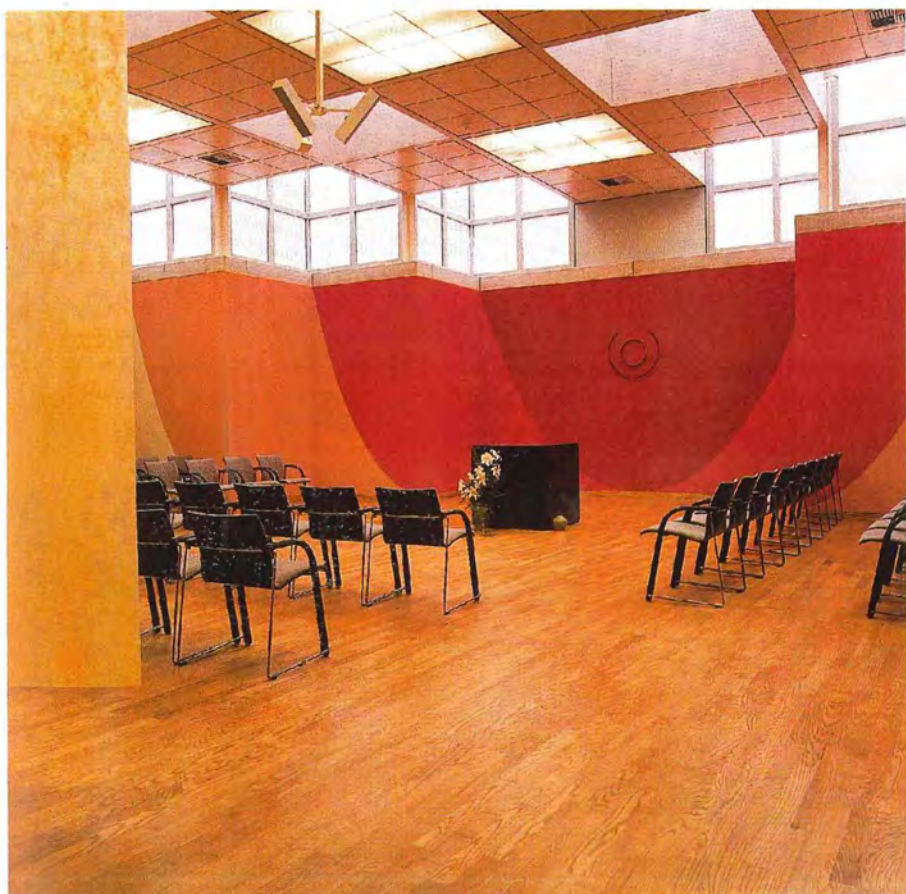
Ook in het Canisius-Wilhelmina Ziekenhuis te Nijmegen is één hoek tegenover het liturgisch centrum van de stiltekapel afgeschermd met een schot. In de ruimte liggen gebedskleedjes en hangt een klok aan de muur, evenals verscheidene koran-teksten. Opvallend is in dit stiltecentrum de strikte scheiding tussen beide vormen van devotie: naast elkaar, niet geïntegreerd.

In het Ziekenhuis Gooi Noord te Laren is één derde van het stiltecentrum afgestaan ten dienste van een islamitische gebedsruimte. Er is een nis aangebracht die gericht is naar het oosten. Daarnaast is er een boekenkast met religieuze literatuur.

In veel ziekenhuizen bestaat er voor moslims (nog) geen eigen gebedsruimte. Op sommige plaatsen wordt er wel gebeden in het christelijke of neutrale stiltecentrum. Volgens pastor de Gruijter van het Westeinde Ziekenhuis te Den Haag wordt er dan snel een theedoek over de crucifix gehangen.

5. Typologie van stiltecentra

Zoals reeds eerder is opgemerkt geschiedt het ontwerpen en inrichten van stiltecentra altijd op basis van een meer of minder uitgedachte filosofie; een visie op de mens in het algemeen, op de specifieke doelgroep en de functie van het stiltecentrum. Na bestudering van stiltecentra in verschillende sectoren verspreid over heel Nederland kan men in grote lijnen tot een indeling komen naar type

Afb. 1. De centrale open ruimte van het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis Utrecht.

Afb. 2. Rond de neutrale ruimte zijn in het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis te Utrecht diverse hoeken ingericht vanuit verschillende religieuze tradities. De foto toont de christelijke devotienis.

Afb. 3-4. Twee stiltecentra in kerken. Boven de Marcuskerk in 's-Gravenhage, en onder het stiltecentrum van de Zorgvlietkerk in het Haagse Statenkwartier met kunstwerken van respectievelijk van Eeghen en Willekes.

Afb. 5. Een goede entree biedt het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis te Leiden. De glazen deur straalt naar buiten openheid en toegankelijkheid uit, en naar binnen een zekere geborgenheid.

Afb. 6. Stiltecentrum in de kerk 'het Brandpunt' te Amersfoort. In sommige stiltecentra treft men een overdaad aan van devotionalia en bloemstukken, alsof een lege muur afschrikwekkend zou zijn.

Afb. 7. In het O.L.V. Gasthuis te Amsterdam bewerkstelligt de 'leegte' in het kleine stiltecentrum toch een ruimtelijk effect.

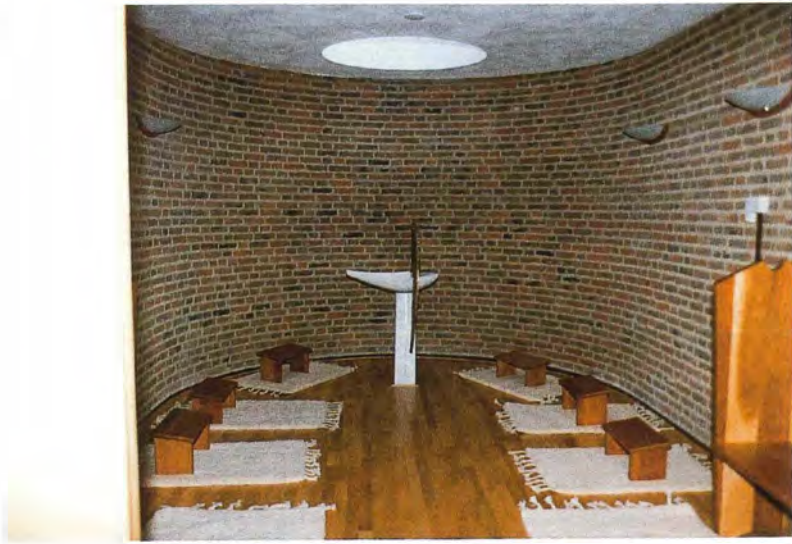
Afb. 8. Deze stilteruimte in het IJsselland Ziekenhuis te Capelle aan de IJssel roept associaties op met een huiskamer. Zo geraakt het meditatieve karakter te veel op de achtergrond.

Afb. 9. De indeling van dit stiltecentrum in het Merwedeziekenhuis te Dordrecht doet denken aan een kantoorruimte.

Afb. 10. Het glas-appliqué van Ted Felen in ziekenhuis St.Jansdal te Harderwijk bewerkstelligt een fraaie, gedempte lichtval.

Afb. 11. De liturgische tafel in dezelfde ruimte is in perspex uitgevoerd. Licht, flexibel en functioneel meubilair verdient de voorkeur.

Afb. 12. De stiltekapel in de Nijmeegse Pompekliniek. Kniel- of meditatiekrukjes kunnen gemakkelijk worden verplaatst en zijn zeer geschikt voor meditatiegroepen.

Afb. 13. Een goed voorbeeld van gebruik van kunst als startpunt voor meditatie bood de meditatie ruimte van het voormalig kerkelijk centrum de Regenboog in Leeuwarden, werk van architect Alberts.

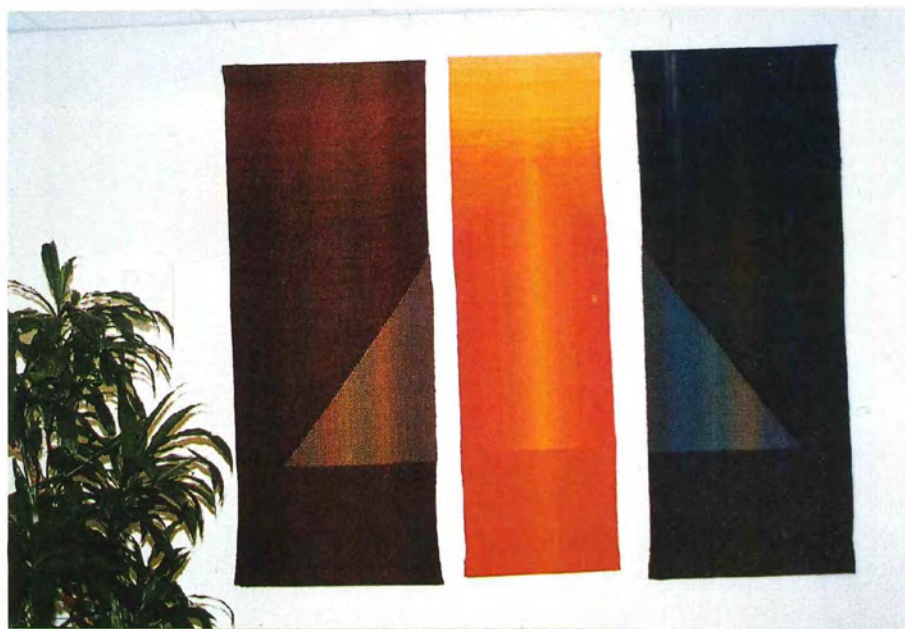
Afb. 14. De sculptuur van Herman Bartelds in de stiltekapel van de Pompekliniek te Nijmegen fungeert daar voortreffelijk als centraal aandachtspunt.

Afb. 15. Voor kunstenaar Herman Bartelds is het kruis behalve symbool voor Jezus' kruisdood tevens een ontmoeting van horizontale en verticale lijnen en krachten. Dit fraaie kunstwerk hangt in de Nijmeegse Pompekliniek.

Afb. 16-17. Stiltecentrum van het Beatrix Ziekenhuis te Gorinchem. De messing duif (bovenste foto) van Alphons van Leeuwen is het symbool van vrede en gerechtigheid. De wandsculptuur (onderste foto) is een werk van dezelfde kunstenaar. Opgebouwd als een reeks concentrische cirkels wekt ze de suggestie van een zon en fungeert ze als centraal aandachtspunt.

Afb. 18-19. Stiltecentrum van het Medisch Centrum Leeuwarden. Abstracte kunst laat veel van de invulling over aan de toeschouwer zelf. In deze drie wandkleden van Hannie Haak zijn de oerelementen door kleuren gesymboliseerd. Een ziekenhuis is bij uitstek een plaats waar mensen verstoken zijn van contact met de elementen.

Afb. 20. Het abstracte kunstwerk van Josje Wermuller in het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis Groningen is een goed meditatiepunt.

Afb. 21. Een fraaie stilteruimte is die van ziekenhuis 'de Baronie' te Breda. De beide abstracte schilderijen van Ton Frenken en het glas-appliqué van Margriet Oomen zorgen voor een evenwichtige en rustgevende ruimte.

Afb. 22. Er is een groeiende aandacht voor de islam waarneembaar bij de inrichting van stiltecentra. De foto toont de islamitische gebedsruimte in het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis te Utrecht.

Afb. 23-24. In het Canisius-Wilhelmina Ziekenhuis te Nijmegen is de uiteenlopende religieuze achtergrond van de patiënten af te lezen: pal naast een christelijk ingevulde ruimte, die het karakter van een traditionele kapel draagt, is een islamitische gebedsruimte ingericht.

Afb. 25-26. De stilteruimten in het Sint Joseph Ziekenhuis te Veghel (bovenste foto) en het Westeinde Ziekenhuis te 's Gravenhage (onderste foto) zijn beide voorbeelden van traditioneel-specifieke stiltecentra.

inrichting. Daarbij dient meteen te worden opgemerkt dat in stiltecentra aspecten van verschillende typen met elkaar gecombineerd kunnen zijn.

a) Het eerste type noem ik *traditioneel-specifiek*. Het betreft hier stiltecentra die zijn ingericht vanuit één specifieke geloofstraditie, bijvoorbeeld de katholieke of de islamitische. Dit type stiltecentra komt zelfstandig voor, maar ook in combinatie met andere meditatie ruimten. Een voorbeeld van deze laatste situatie is het eerder besproken stiltecentrum in het Academisch Ziekenhuis Leiden, waar een islamitische gebedsruimte naast het stiltecentrum is ingericht. Dit type staat het dichtst bij de traditionele devotie kapel, waarin ook (kleine) diensten worden gehouden. De grens tussen stiltecentrum en kapel vervaagt natuurlijk als in een stiltecentrum bij speciale gelegenheden, bijvoorbeeld op persoonlijk verzoek, ook bijeenkomsten worden gehouden.

Enkele voorbeelden van traditioneel-specifieke stilte ruimten zijn die van het St. Joseph Ziekenhuis te Veghel, 'ingekleurd' vanuit de katholieke traditie, evenals de stiltecentra van het Haagse Westeinde Ziekenhuis en van het Academisch Ziekenhuis Maastricht. Deze ruimten zijn bijvoorbeeld voorzien van een Godslamp en een tabernakel.

Een groot aantal stiltecentra is opgezet vanuit een bepaalde traditie, maar zonder één specifieke confessie uit te drukken. Er wordt dan gebruikgemaakt van bijvoorbeeld algemeen-christelijke symboliek als het kruis, het Christus-monogram of het ichtus-symbool. Voorbeelden van dit type zijn de Gedachteniskapel in de Utrechtse Domkerk en het stiltecentrum in de transitruimte van Schiphol.

b) Tegenover het 'traditioneel-specifieke' stiltecentrum staat een type dat als *universeel niet-ingevuld* kan worden aangemerkt. Het betreft hier meditatie ruimten waar gekozen is voor niet religieus-specifieke symboliek. Om open te staan voor mensen uit alle religieuze en levensbeschouwelijke tradities beperkt men zich bij de inrichting tot universeel-menselijke symboliek. Abstracte moderne kunst wordt in deze stiltecentra vaak toegepast om een meditatieve atmosfeer te creëren. Deze ruimten zijn niet liturgisch ingericht en hier is dan ook geen mogelijkheid voor de viering van kleine diensten.

Een fraai voorbeeld is het stiltecentrum in het Academisch Ziekenhuis Leiden. De kunstenaar, Titia Ex, is gekomen tot een ontwerp dat universeel is in vorm en dat iedere bezoeker herkenning en houvast zou kunnen geven. Titia Ex schuwt lege, oningevulde meditatieve ruimtes niet. Ze zegt: "Ik denk dat mediteren steeds meer in gaat komen. (...) Mensen hebben eeuwen troost gezocht bij het Mariabeeld. Dat is te beladen en te beperkt, vind ik. In zo'n academisch ziekenhuis komen mensen van allerlei nationaliteiten. Het werk moet niet beperken, maar juist het tegenovergestelde." Bewust heeft ze in haar ontwerp geen specifiek religieuze symboliek aangebracht: "Invulling door een religie, welke dan ook, vind ik heel erg lawaaiig. In Zuid-Limburg ben ik katholiek opgevoed en ik werd er helemaal gek van. Het was zo'n theater dat ze je opdrogen."

Een tweede voorbeeld van een stiltecentrum van dit type is de meditatie ruimte in de studentenkerk te Nijmegen. Een aantal stoelen staat gegroepeerd rond neutrale meditatieve objecten, zoals een rotsblok en een spleet

in de wand.

c) Het derde type stiltecentra is een combinatie van de eerste twee. Doordat niet is gekozen voor één specifieke religieuze traditie is een zekere universaliteit nagestreefd. Anderzijds kiest men ook niet voor een zuiver universele of zelfs abstracte inrichting. Dit type stilteruimten biedt plaats aan uitingen en symbooltaal van verschillende religieuze tradities naast elkaar. Dit type zou men als *universeel-ingevuld* kunnen bestempelen.

Een belangrijk voorbeeld van dit type is het stiltecentrum van het Academisch Ziekenhuis Utrecht. In de glaswand naast de entree zijn de symbolen aangebracht van uiteenlopende religieuze en levensbeschouwelijke tradities van het humanisme tot het hindoeïsme. Rond de neutrale open ruimte zijn in de omgang diverse hoeken ingericht vanuit verschillende religieuze tradities. Zo is er een christelijke devotie met bijvoorbeeld een bijbel, een ikoon en een tabernakel, en daarnaast een islamitische gebedsruimte. In de lektuurhoek zijn de gezaghebbende boeken te vinden van het christendom, het jodendom, de islam, het hindoeïsme en het boeddhisme.

Een tweede voorbeeld van dit type is het stiltecentrum van het Ziekenhuis Gooi Noord te Laren. Hier is naast de christelijk ingevulde hoek met bijbel, Godslamp en ciborie een zogenaamde mihrab gecreëerd, een islamitische gebedsruimte. In het ziekenhuis Zeeuws-Vlaanderen te Terneuzen is het katholieke liturgische meubilair gecombineerd met een *mezoëza*, aangebracht naast de deur.

Tot besluit

Uit reacties op het onderzoek is gebleken dat de belangstelling voor stiltecentra groot is. In veel zorginstellingen, maar ook in andere sectoren zoals bijvoorbeeld het onderwijs, bestaan er plannen om binnenkort een ruimte als stiltecentrum in te richten. Stille en meditatie spelen een steeds grotere rol in de samenleving. Het stiltecentrum representeert een belangrijk aspect van moderne religiositeit in onze maatschappij. Stille en bezinning treden steeds sterker op de voorgrond in de context van een geïndividualiseerde samenleving. De traditionele religieuze structuren vervagen en in plaats daarvan gaan mensen op zoek naar een meer persoonlijke beleving van hun spiritualiteit. In een jachtige wereld van stress en 'tijd-is-geld' kan een stiltecentrum een plek zijn van welkome concentratie, rust en stilte.

Een plaats
om je even terug te trekken
en alleen te zijn
om je gedachten maar wat te laten gaan
of juist te ordenen
om concentratie te zoeken.³

³ Uit de folder van het stiltecentrum van het AZ Leiden.

Summary

There is a growing interest for meditationrooms in many sectors of dutch society. As silence and meditation play an important role in our individualised culture, meditationrooms represent an essential aspect of contemporary religiosity. My aim in the present study is to give a description of so called *stiltecentra* (silence-centres) as they exist in different sectors. A *stiltecentrum* is a limited space where people can retreat to pray, to meditate or simply just to be silent for a while. We mainly come across these spaces in four different sectors: in health care institutions, in educational institutions, in churches and in (semi-)public buildings. It is very important for a good functioning of *stiltecentra* that they are well accessible, they have no restrictive time-schedule and are easy to find. Essential is a bright atmosphere, with simple and flexible furniture. The main points in te equipment are that they should not evoke the atmosphere of schools or hospitals. On the contrary, *stiltecentra* should help people to escape from their daily stress, and facilitate them to find themselves, eachother, or maybe God. A very important moment in this process can be the use of visual arts, for example painting, sculpture or textiles. In the context of *stiltecentra*, art may serve as a starting point for meditation. Art can express an entire spectrum of religious or philosophical themes and motives. But, it's in the first place abstract arts, letting a lot of the interpretation to the viewer himself, that invites and incites the visitor to reflect on life or religion, or just to sit and have a moment's peace. The last years have shown an ever growing interest for muslim prayer rooms. Many dutch hospitals nowadays are equipped with such facilities. Concluding this study I've made a typology of *stiltecentra* in the Netherlands. I distinguish three types, respectively the traditional-specific *stiltecentra* (such as the traditional catholic chapel), the universal-not coloured type (meditationrooms with a religiously neutral disposition, restricted to universal-human symbology), and, finally, the universal-coloured type (such as one space where different religious and cultural traditions are represented at the time).

Justin Kroesen (1975) is assistent bij het Instituut voor Liturgiewetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen. Correspondentieadres: Instituut voor Liturgiewetenschap, Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 104, 9712 SL Groningen.

Herkomst van de foto's

Instituut voor Liturgiewetenschap, Rijksuniversiteit Groningen: 3,4,6,10,11,12,13,15,16,17,18,19,20,23,24,27,30.

Academisch Ziekenhuis Utrecht: 1,2,22.

Academisch Ziekenhuis Leiden: 5.

O.L.V. Gasthuis Amsterdam: 7.

IJssellandziekenhuis Capelle a/d IJssel: 8.

Merwedeziekenhuis Dordrecht: 9.

Pompekliniek Nijmegen: 14.

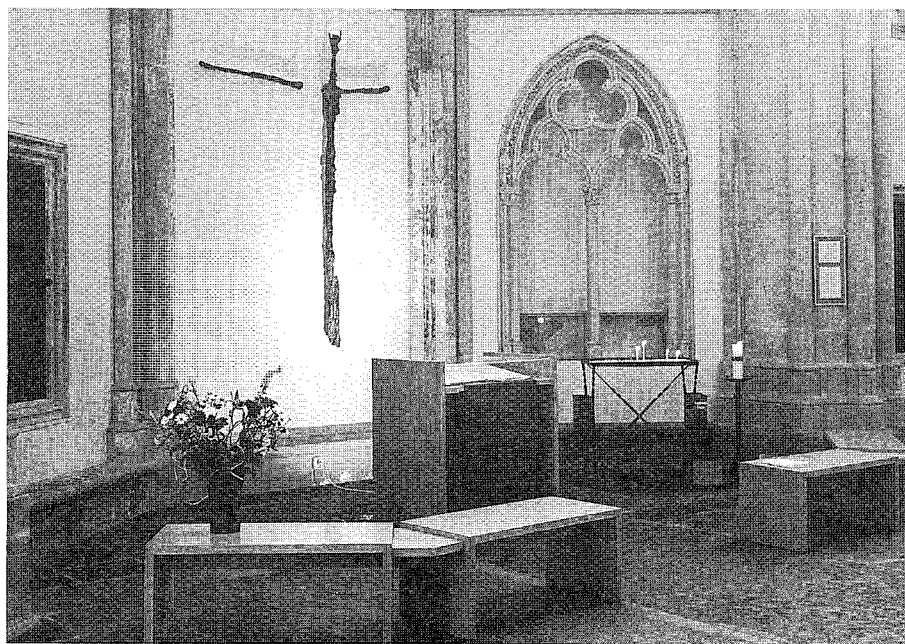
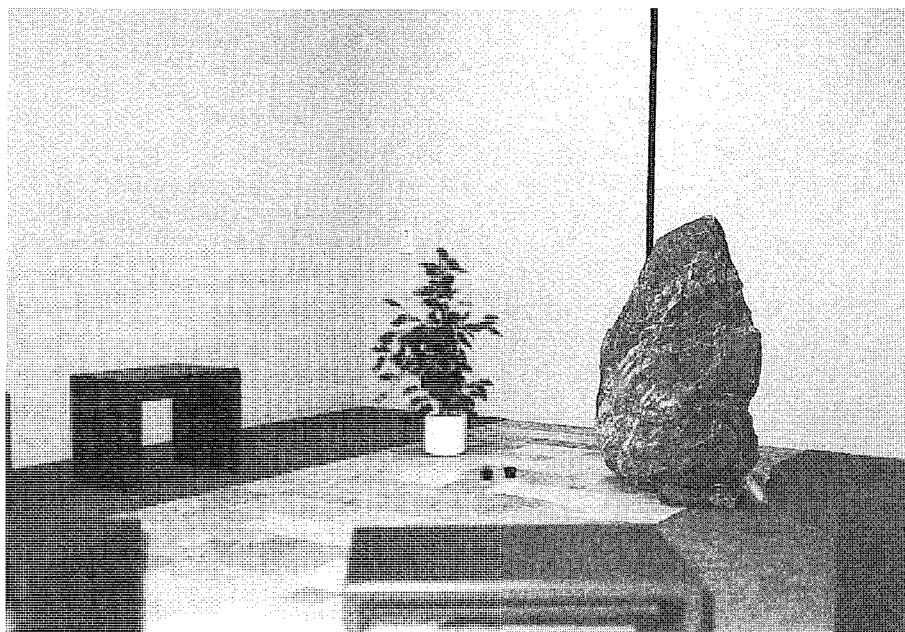
Ziekenhuis 'de Baronie' Breda: 21.

Sint Josephziekenhuis Veghel: 25.

Westeindeziekenhuis 's-Gravenhage: 26.

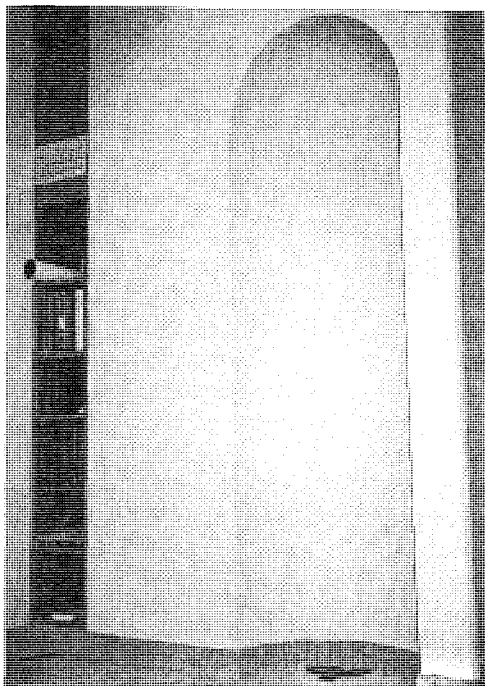
Gemeente Utrecht: 28.

Ziekenhuis Gooi Noord Laren: 29.

Afb. 27. Het stiltecentrum bij de Nijmeegse Studentenkerk is een goed voorbeeld van een universeel-niet ingevulde ruimte.

Afb. 28. De Gedachteniskapel in de Domkerk te Utrecht richt zich op onderscheiden groepen kerkbezoekers.

Afb. 29. Het stiltecentrum van ziekenhuis Gooi Noord is een voorbeeld van een universeel-ingevulde ruimte. In het stiltecentrum is naast een christelijke hoek ook een islamitische gebedsruimte ingericht.

Afb. 30. Een stiltecentrum moet een plek zijn waar mensen kunnen bidden, mediteren of gewoon even stil kunnen zijn. Een ruimte die altijd en voor iedereen open moet staan.

